

Nada Kisić Kolanović

Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941. – 1945.

Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Školska knjiga, 2009, 450 str.

Razvoj nacionalnog identiteta današnjih Bošnjaka uključivao je brojne čimbenike i promjene u procesu povijesnog oblikovanja. Osim vjerskog elementa, koji mnogi stručnjaci drže ključnim u stvaranju nacionalnog identiteta, neosporno je da su hrvatski i srpski nacionalizam svojim utjecajem bitno odredili razvoj identiteta bosanskohercegovačkih muslimana, od najranijih pokušaja integracije muslimana u hrvatski i srpski nacionalni korpus do nacionalnog samoodređenja bosanskohercegovačkih muslimana. Od 1994. njihov je nacionalni identitet službeno definiran etnonimom »Bošnjak«. Autorica Nada Kisić Kolanović u knjizi *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941. – 1945.* nastoji diferencirati obilježja hrvatskog nacionalizma prema muslimanima te analizirati status islama u kulturnoj sferi Nezavisne Države Hrvatske (NDH), u razdoblju kada je ustaški nacionalistički režim najintenzivnije nastojao integrirati vjersko obilježje i kulturna postignuća bosanskohercegovačkih muslimana u temeljna obilježja hrvatskog etnosa, čime bi dokazali njihovu neospornu pripadnost hrvatskoj naciji.

U četrnaest poglavlja autorica predstavlja čitav niz, po njezinu sudu, najznačajnijih tema koje opisuju odnos hrvatskog nacionalizma prema bosanskim muslimanima. Tako je prikazan odnos hrvatskog etnocentrizma i muslimana, počevši od Ante Starčevića, koji je u drugoj polovini 19. stoljeća postavio temeljni koncept hrvatskog nacionalizma prema Bosni i Hercegovini (BiH) i bosanskim muslimanima. Njegovo viđenje bosanskoherce-

govačkih muslimana stvorilo je specifični diskurs prema toj tematici unutar pravaškog pokreta, koji se odrazio i na predstavnike ostalih političkih ideja u tadašnjoj Hrvatskoj. Na promoviranju ideje o pripadnosti muslimana hrvatskoj naciji sudjelovala su osim političara i razna intelektualna udruženja poput Društva bosansko-hercegovačkih Hrvata, na čijem se čelu nalazio poznati arheolog i znanstvenik Ćiro Truhelka. I jedni i drugi držali su da se prilika za pridobivanje muslimana za hrvatsku naciju nalazi u konfrontaciji sa srpskim nacionalizmom, jer je on bio iznimno prožet pravoslavljem te je stoga bio posve neprivačlan muslimanima. Stvaranje Banovine Hrvatske muslimani su doživjeli kao srpsko-hrvatsku podjelu BiH, što ih je preusmjerilo na politiku zahtijevanja političke autonomije BiH te pojačalo simpatije muslimana prema ustaškom pokretu, koji je odbacio Sporazum Cvetković-Maček.

Upravo će ustaški pokret Ante Pavelića i dijela njegovih istomišljenika (Mile Budak, Mladen Lorković) intenzivno propagirati pripadnost muslimana hrvatskoj naciji, po načelima pravaške percepcije BiH kao hrvatske povijesne zemlje. Percepcija muslimana kao dijela hrvatskog naroda temeljila se u ustaškom pokretu na više tvrdnji, gdje su osim narodnog jezika isticane uspomene iz prošlosti, kultura i zajednički zemljopisni prostor, odnosno etnički teritorij koji će postati koncept velikohrvatskog prostora. To je načelo posebno isticano 1941., kada su naglašavani suverenost hrvatske države i neprekinuti kontinuitet hrvatske državnosti koji uključuje BiH, kao i rasna teorija o bosanskim muslimanima kao najčišćem dijelu hrvatskog naroda. Kontekst krvi i srodstva ustaška je propaganda često upotrebljavala pri naglašavanju hrvatstva bosanskohercegovačkih muslimana. Homoge-

nost po rasi i distinktivnost po vjeri bili su ključ ustaške definicije hrvatske nacije. Također, teritorij Bosne istican je kao »zemlja-jezgra«, »srce« hrvatske države.

Autorica je opisala djelovanje najistaknutijih muslimana koji su prihvatili hrvatsku naciju te kao takvi postali muslimanska politička elita u NDH, od Ademage Mešića i Džaferbega Kulenovića do ustaških ministara Mehmeda Alajbegovića, Hakije Hadžića, Osmana Kulenovića, Mehe Mehičića i Hilmije Bešlagića. Analizom muslimana u vladajućoj strukturi NDH autorica zaključuje kako oni nisu uspjeli nacionalizirati široke muslimanske mase u hrvatskom smislu, pa su one ostale indiferentne prema hrvatskom nacionalizmu te pogotovo prema ustaškom pokretu. Propast NDH politički je otriježnila većinu muslimanskih političara koji su bili vezani uz ideju o pripadnosti muslimana hrvatskoj naciji te ih nagnala da političke i nacionalne ideje isključivo vežu uz identitet Bosne, kao zemlje matice bosanskih muslimana.

Upravo poglavlje o Ademagi Mešiću predstavlja jedinstveni slučaj reprezentanta kontinuiteta između hrvatskog nacionalizma i bošnjačkog identiteta. Mešić, jedan od najistaknutijih promicatelja posvećene reforme društva bosanskohercegovačkih muslimana, prihvatio je ideologiju nacionalizma kao pozitivnu vrijednost progresivnog Zapada, odijelivši pojam vjere od pojma nacije, što je bilo revolucionarno za sredinu u kojoj je živio. To ga je dovelo u sukob s muslimanskim konzervativcima, pripadnicima izrazito turkofilski nastrojene vjerske inteligencije. Uspostavom NDH Mešić se uspinje na najviše političke položaje u ustaškom pokretu i državi, ali njegovo oduševljenje za NDH naglo je splasnulo 1943., nakon čega postaje kritičar državne politike koja nije donijela očekivani mir i stabilnost.

Zapravo, izazov hrvatske države uzrokovao je sukob unutar muslimanske zajednice između onih koji su prihvaćali ideju hrvatske nacije-države, uglavnom pripadnikâ muslimanske političke elite i inteligencije školovane na Zapadu, i predstavnikâ onih koji su zastupali odmak od nacije i nacionalizma, uz naglašeno protuzapadno i antisekularno usmjerenje. Time se pokazalo kako konfesionalna struktura muslimanske zajednice, odnosno njezina vjerska elita, nije prihvatila hrvatski nacionalizam, pa ga ni institucionalni odnosi u NDH nisu mogli promijeniti. Odmak od nacionalizma propagiran je iz vrha Islamske vjerske zajednice, sukladno tumačenju da su unutar ideje nacionalizma bili ugrađeni i elementi drugih vjera, što je prema islamskom učenju posve neprihvatljivo. Kao alternativu naglašavali su nadmoć *ummata* (sveukupne muslimanske zajednice) nad idejom nacije. Za islam nacija nije apsolutna vrijednost jer je nadnacionalan, ali se lokalni patriotizam, odnosno patriotizam Bošnjaka-muslimana prema BiH, tolerirao.

Muslimanska vjerska elita bila je središte intelektualne moći bosanskohercegovačkih muslimana. Ulema, vjerska inteligencija, crpila je autoritet iz znanja šerijata te je, prema autoričinu sudu, bila u moralnoj opoziciji naspram režima, ali i muslimanske političke elite u NDH. Ulema će potaknuti nastanak Muslimanskih rezolucija, kojima je osuđena ustaška politika fizičkog obračuna po rasnom i političkom kriteriju, čime su postavili klin razdora među NDH i islamskoga vjerskog vodstva. Snažan hrvatski kulturni i prosvjetni utjecaj na bosanske muslimane postojao je otprije, protežiran putem društava poput Napretka i Narodne uzdanice, koja su često i politički usmjerivala muslimane prema preuzimanju hrvatskoga nacionalnog identiteta. No u razdoblju NDH

u tu su se svrhu naglašeno koristili kulturni resursi, uključujući novine, književna ostvarenja, dramsko-scensku umjetnost i ostala sredstva promidžbe. Upravo je kulturna sfera ponajviše nastojala eksponirati islam u hrvatskome kulturnom identitetu te je on kao takav trebao predstavljati »most« između europskog/kršćanskog Zapada i islamskog Orijenta. Stoga su vlasti NDH neuspješno nastojale afirmirati »islamsku varijantu« u hrvatskome kulturnom identitetu, gdje se često povlačila usporedba s dvokulturnom Španjolskom u maurskom razdoblju. Razlog neuspjeha nije bio samo u rezerviranosti muslimanskoga vjerskog vrha već i u konceptu »kulturnoga graničarstva«, gdje se naglašavala povijesna uloga hrvatskog naroda kao »predziđa kršćanstva« te se govorilo o opasnostima s Istoka, od prisjećanja na »predstražu militantnog islama« u razdoblju ratova s Osmanlijama i mistificiranja rijeke Drine kao granice prema srpskom pravoslavlju do stvaranja mita o hrvatstvu kao brani prema boljševičkoj najezdi, koja se afirmirala jačanjem partizanskog pokreta i približavanjem Crvene armije. Taj koncept, izrazito popularan kod nekih ustaških dužnosnika i režimskih intelektualaca, vidljivo je negirao orijentalnu dimenziju hrvatskoga kulturnog identiteta, odnosno, u najmanju ruku, stavio ju je u podređeni položaj naspram zapadne/kršćanske kulturne dimenzije.

Valja naglasiti da je hrvatska historiografija unutar NDH islamizaciju Bosne i njezina stanovništva povoljno ocjenjivala te je idealizirala sliku društva otomanske Bosne kao nadasve tolerantne multi-konfesionalne sredine. Prvotna rezerviranost većine muslimana prema NDH ubrzo se pretvorila u nezadovoljstvo i razočaranje zbog teških ratnih stradanja, pa su se okrenuli drugim rješenjima vlastitoga političkog položaja. Ideja o političkoj au-

tonomiji BiH bila je starija od NDH, ali se ponovno snažno artikulirala za vrijeme ustaškog režima. Muslimani poput Uzeir-age Hadžihasanovića zastupali su tu ideju, pa su radili na ostvarenju autonomije BiH pod njemačkom ingerencijom, a muslimanski Memorandum iz 1944., upućen predsjedniku Vlade NDH Nikoli Mandiću, autorica tumači kao oproštaj muslimanske elite od hrvatske države.

U diplomatskim nastojanjima NDH prema islamskom svijetu, napose Turskoj, bosanskohercegovački muslimani trebali su predstavljati most povezivanja. Premda je Turska bila zainteresirana za položaj muslimana, NDH nije uspjela uspostaviti jače veze s Turskom ni ishoditi njezino priznanje NDH. U zaključku autorica ocjenjuje kako je nastojanje vlasti NDH da muslimane integrira u hrvatsko nacionalno biće bilo pogrešno i osuđeno na neuspjeh jer je ideju o hrvatskome nacionalnom identitetu golema većina muslimana odbacila, izuzev malog dijela muslimanske političke elite, držeći kako imaju vlastita povijesna prava, teritorij, kao i pravo na vlastitu upravu. Iskustvo s NDH bitno je utjecalo na daljnji razvoj nacionalnog pravca bosanskohercegovačkih muslimana, što je rezultiralo ostvarenjem vlastitoga nacionalnog identiteta.

Knjiga *Muslimani i hrvatski nacionalizam 1941. – 1945.* kvalitetno je ostvarenje koje svojom tematikom i ukupnim sadržajem zaslužuje interes kako znanstvenika i istraživača tako i najširih čitateljskih krugova koje zanima povijesni pregled odnosa hrvatskog nacionalizma i bosanskohercegovačkih muslimana, osobito od 1941. do 1945.

Mladen Barać

Hrvatski institut za povijest, Podružnica za proučavanje povijesti Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod